

COLOFON

VPW Nederland

Palestrinastraat 1 b
3533 EH UTRECHT
Tel. 030 2933315
info@vpwinfo.nl

Contributie: NL38 INGB 0003 0372 79 t.n.v. VPW-Nederland
Website van de gezamenlijke VPW's: www.vpwinfo.nl

VPW Breda

Bestuurscommissie:

Voorzitter: Wiel Hacking
Secretaris: Frans Vermeulen
Penningmeester: Ria van Oorschot-van Overveld
Vice-voorzitter: Jan Hopman

Redactie Periodiek

Henk Berflo
Peter Derks
Frans Vermeulen

Redactieadres

Florahove 24, 4702 EZ Roosendaal
fdvermeulen@home.nl

Periodiek verschijnt driemaal per jaar.
Losse nummers €5.

Adreswijziging

Doorgeven aan het secretariaat van de VPW Breda, p.a. Florahove 24, 4702 EZ Roosendaal,
of via e-mailadres: fdvermeulen@home.nl.

ISSN 2588-8986

INHOUD

Blz

Colofon	1
Inhoudsopgave	2
Voorwoord (Peter Derks)	3
Over het boek (Vincent Schoenmakers)	5
Getuigen op de grens (Wiel Hacking)	9
Overweging (Frans Vermeulen)	15
In Memoriam Willem van der Riet	19
Thema Periodiek januari 2018 (Frans Vermeulen)	22

Op 13 februari van dit jaar stuurde het Franciscuscentrum de actieve pastorale beroepskrachten van ons bisdom de uitnodiging voor de jaarlijkse VPV-dag, de Voortgezette Pastorale Vorming.

Ik was zeer verheugd toen ik de uitnodiging las:

“Dit jaar willen we samen nadenken en spreken over de toekomst van de Kerk. De grote en snelle veranderingen met betrekking tot godsdienst en geloof die de tijdgeest ondergaat, en die voelbaar worden in de samenleving raken iedereen die de Kerk dierbaar is en die zich ervoor inzet. Hoe houden we de moed erin? Wat moet er anders? Kunnen we wel iets anders? Wat moet de Kerk zijn in deze tijd en wat moet zij blijven? Wat is Gods bedoeling? Uit de publicaties die afgelopen tijden zijn verschenen over de situatie waarin Kerk en christendom zich bevinden, kiezen we als gids voor de dag het boek van Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijk omgeving*.

Stefan Paas, hoogleraar missiologie en interculturele theologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, laat aan de hand van enkele modellen de belangrijkste opvattingen en strategieën wat betreft de groei van de Kerk zien. Daarnaast probeert hij vanuit de Bijbelse ervaring van de ballingschap van het joodse volk de huidige situatie van de christelijke gemeenschappen te begrijpen en een perspectief voor de toekomst te ontwaren.”

Het werd - wat mij betreft - een boeiende en zinvolle studiedag, op 21 maart, met presentaties van Mirjam Spruit-Borst en van Menco van Koningsveld. En tussendoor discussie in groepen. We kregen een mooi overzicht van de zes modellen van Stefan Paas mee die hij ziet als zes verschillende reacties in Europa op het proces van secularisatie (kerk als volkskerk, kerk als tegencultuur, kerk die de wereld opzoekt, enz.) Op het einde van de dag stelde een collega de vraag: hoe gaan we nou verder met deze thematiek? Goede vraag!

De redactie van Periodiek heeft deze vraag op haar eigen manier ter harte genomen. Wiel Hacking, Vincent Schoenmakers en Frans Vermeulen hebben het boek van Stefan Paas opnieuw geopend om er hun eigen conclusies uit te trekken.

Wiel maakt met Stefan Paas duidelijk dat het heel spannend kan zijn - heel spannend *is* - om als kerkgemeenschap een minderheid te zijn. We zijn ánders en ook nog betrekkelijk machteloos. Dat

maakt het nog belangrijker dat wij blijven luisteren naar Gods spreken in en door de huidige crisis. Dan kunnen we God representeren in ónze wereld? Echter: hoe sterk -en intern verbindend - zijn we als gemeenschappen nog? En: in hoeverre *leven* wij onze identiteit in daden van gerechtigheid? Kunnen wij het uithouden om contemplatief aanwezig te zijn bij ervaringen van leegte en niet-weten?

Vincent schrijft over Nederland als missieland, een uitspraak waarmee lang geleden een bisschop velen in Nederland schokte. Bij missie gaat het tegenwoordig over wederkerigheid: we moeten als gelovigen niet met de rug naar de samenleving gaan staan want in de samenleving is zo veel goeds te vinden. Maar als gelovigen zijn wij onszelf niet genoeg, we trekken ons op aan het visioen, er is een belofte. Onze hulp is in de Naam van de Heer. Geloof kan van toegevoegde waarde zijn voor mens en samenleving.

Frans Vermeulen noemt zijn betoog een overweging: het zijn associaties naar aanleiding van.

Frans roept ons op om wat voorzichtiger te zijn met het woord 'God'. Frans schrijft 'god'. Uit een mondelinge toelichting van zijn overweging heb ik begrepen dat Frans er bezorgd over is dat God in het kerkelijk spreken teveel wordt ingekapseld en dat daardoor het woord God -en ook onze kerk - juist zijn betekenis verliest. God als

mysterie zou nog eerder te vinden zijn door niet-gelovigen? Dan vraag ik mij af: Zouden mensen werkelijk niet meer aanvoelen dat het bij 'God' om tweede taal gaat? In een bepaald opzicht sluit het betoog van Frans aan bij dat van Wiel: om verder te gaan met kerk vanuit een *zijn* bij en in leegte en niet-weten.

En dan stelt uw redacteur de vraag: hoe geven wij dat concreet vorm? (U mag het ons gerust laten weten!)

In deze Periodiek gedenken wij in een *In Memoriam* het overlijden van een bijzondere collega - honderd jaar oud -: Willem van der Riet, die wij op 21 juli jl. ten grave hebben gedragen.

Beste collega, wij attenderen u ook alvast op het thema van de volgende Periodiek. Die gaat over pastoraat met en voor jong-volwassenen. Wij denken daarbij aan de leeftijd van 18 tot ongeveer 36 jaar.

We gaan weer een aantal ervaringsdeskundigen vragen. Maar u kunt natuurlijk ook ongevraagd uw eigen ervaringen naar ons toe sturen.

Uiterste inleverdatum: 15 december.

Over het boek: Stefan Paas, Vreemdelingen en Priesters, Christelijke missie in een postchristelijke omgeving, Boekencentrum, Zoetermeer, 2016, zesde druk

door: Vincent Schoenmakers, 27 augustus 2017

Vreemdelingen en priesters

Stefan Paas is hoogleraar missiologie in Kampen en Amsterdam. Hij is – zoals hij zelf zegt – protestant met een gereformeerde achtergrond. Hij schreef een boek: *Vreemdelingen en priesters*, met als ondertitel: *christelijke missie in een postchristelijke omgeving*. – Afgelopen weken heb ik dat (her)lezen en wil nu enige gedachten geven, die het boek bij mij oproept.

Nederland missieland

Het zal een tiental jaren geleden zijn geweest dat een bisschop zei: ‘Nederland is een missieland geworden’. Dat schokte toen veel mensen, omdat deze uitspraak ineens de rollen leek om te draaien. Immers tot het midden van de vorige eeuw waren bijna tien duizend Nederlandse missionarissen – paters, broeders en zusters - werkzaam in de derde wereld tot opbouw van de kerk en de samenleving. Want de kerk(en) in Nederland hebben altijd de noodzaak gezien om in het zuiden van de wereld de kerk op te bouwen en te ondersteunen. Met de uitspraak: ‘Nederland is een missieland geworden’ leken de rollen omgekeerd.

Begrip missie

Wat de schok nog heviger maakte, was dat velen onbewust uitgingen van een eurocentrisch missionair model: missionarissen van hier trokken naar Afrika, Azië en Latijns-Amerika om daar de bevolking tot het katholicisme te bekeren en de kerk op te bouwen. Maar ook het begrip *missie* en de wijze waarop missionarissen werkten, had al een grote verandering ondergaan. Met name het begrip *wederkerigheid* was daarin geïntegreerd. Een nieuwe en brede reflectie op de betekenis van het begrip missie was al langer gewenst. Zie ook de missiebrief van de Nederlandse bisschoppen, mei 2006. Stefan Paas levert aan die nadere reflectie in zijn boek ook een bijdrage.

Geseculariseerde wereld

Als kerken zijn we in ons land geen meerderheid meer. De tijd dat iedereen katholiek of protestant was en dat alles confessioneel was georganiseerd – wat toen gewoon was – is eigenlijk niet gewoon, - zei bisschop Muskens ooit, maar is buiten-gewoon. Daarmee zijn we in een nieuwe situatie terecht gekomen. We leven in een geseculariseerde wereld, die God niet kent. *Wij zijn priesters temidden van vreemdelingen* (1 Petrus 2). *We zingen van God in een vreemd land* (psalm 137). Maar dat is nog geen reden om in je schulp te kruipen, denkend: we zijn maar een minderheid, we zijn een rest geworden.

Niet met de rug ernaartoe

We leven in een geseculariseerde wereld. Die is niet bij voorbaat slecht. Het is van belang dat wij als gelovigen niet met onze rug naar die samenleving toe staan. Want in die samenleving - onze Nederlandse samenleving – is ook veel goeds: zorg voor het milieu, - voorzieningen voor ouderen, zieken, werkelozen, gebaseerd op

solidariteit van allen, - emancipatie, - mondiaal denken en handelen, beschermwaardigheid van het leven, inzet voor gerechtigheid en vrede, enz. Dat zijn belangrijke zaken, die, - als ze goed worden gedefinieerd en uitgewerkt, aansluiten bij thema's uit de katholieke sociale leer. Dus we staan niet met de rug naar de samenleving.

Vraag

Als we als een minderheid van gelovigen leven in de geseculariseerde wereld, dan is de vraag: hoe kunnen we onze positieve christelijke identiteit bewaren, terwijl we tegelijk weten dat de meerderheid van de mensen die identiteit niet met ons deelt? Het antwoord is: niet door de rijen te sluiten, niet door ons op onze eigen kleine groep terug te trekken, niet – wat nog erger is – zeggen: 'het zal mijn tijd wel duren, ik zie wel waar het schip strandt'. Dit laatste snijdt een wezenlijk element van ons geloof eruit. We hebben immers een opdracht tot missie, tot zending. We kunnen niet slechts 'sprakeloos' zijn. Ons geloof is missionair van aard. Het is geen middelpuntzoekende, maar een middelpuntvliedende beweging. Geloof gaat samen met missie, met zending. We willen anderen beïnvloeden. We denken dat geloof iets goeds is en een toegevoegde waarde kan zijn voor mens en samenleving. Wie dat niet erkent en daarmee niet bezig is – zegt Stefan Paas – 'amputeert het christelijk geloof'.

Ballingschap

Voor de situatie waarin we als kerk ons nu bevinden, wordt verwezen naar de ballingschap, zoals die in vele toonaarden in de Schrift en in het boek van Stefan Paas wordt beschreven. Het kan tot een lens worden, waardoor wij onze eigen situatie scherper gaan zien. Stefan Paas gebruikt de ballingschap als metafoor voor ons in deze tijd. De ballingschap kent vele

elementen die ons tot lering kunnen zijn. Ik noem er paar op: ** we lopen door de ontwikkeling trauma's op, we zoeken met elkaar daar goed mee om te gaan * we voelen dat we klein zijn, wat niet hetzelfde is als onbetekenend * we hoeven niet meer heel de wereld te 'veroveren', er is een seculiere wereld die er mag zijn of in ieder geval is* we zijn bewuster bezig met de vraag: wat is de kern van ons geloof, waaraan willen/moeten we vasthouden om te overleven? * we zijn niet afhankelijk van het respect en de acceptatie van anderen, ons geloof is sterk genoeg * maar we zijn ook niet onszelf genoeg: we treden naar buiten, verstaan onze zending, de sprakeloosheid voorbij. Het gaat meer om gesprek en beïnvloeding van enkelingen (nieuwe katholieken) dan om grote groepen * en klein kan ook sterk zijn. Het evangelie heeft het over zout, over zuurdesem, over een mosterdzaadje, over een licht op de standaard * en in de ballingschap wordt de hoop sterker, trekken we ons op aan het visioen, er is een belofte * en ook dringt zich in de ballingschap (= gevangenschap) altijd de vraag op: wie is de baas, wie is het gezag? Wie bevrijdt ons? Vanwaar komt onze hulp?*

Hulp in de naam van de Heer

Vanwaar komt onze hulp? (Psalm 121). De situatie waarin we als kerk zijn, is, zoals die is. We zingen in een vreemd land (psalm 137). We doen gelovig en creatief wat we kunnen om de kerk voortgang te geven. Zo zijn we op weg, psalm 121 is een reislied. We treden naar buiten. En ook als

'de wereld ons niet verstaat', houden we in geloof onze rug recht. We hoeven het ook niet allemaal zelf te doen. Jezus zei: Ziet, ik ben met u tot aan de voleinding van de wereld. (Mt.28.20). Einde van het Mattheus-evangelie. We kunnen zo verder. 'Onze hulp is in de naam van de Heer. (Psalm 121).

Expliciet

Tegelijk met het boek van Stefan Paas, las ik het boek *Eewigh gaat voor Oogenblik* van Antoine Bodar. Daarin staat het volgende citaat: *'Om het geloof in een seculiere wereld te verkondigen, moeten we duidelijk zijn en expliciet. Er is een grote neiging om te zeggen: 'laten we de boodschap wat afzwakken, hem op een impliciete manier brengen, via een verhaal of een omtrekkende beweging'. Dat is ook heel veel gedaan..... Ik denk dat het beter is om heel expliciet te zijn, duidelijk te laten merken dat je in Jezus gelooft, dat je zijn evangelie volgt. Ik merk dat mensen dat erg waarderen. Er wordt in onze maatschappij heel veel gesproken over transparantie. Iemand moet doorzichtig zijn, helder, eerlijk. Dat moet je ook zijn met je opvattingen. En eerlijk gezegd, kom je daar het verste mee. Ik kom weinig mensen tegen die daarmee spotten of mij uitlachen. In de jaren '70 gebeurde dat wel, maar dat is nu heel anders komen te liggen En daarom zou ik iedereen, elke geloofsverkondiger, maar ook elke gelovige, op het hart willen drukken: wees duidelijk, wees expliciet'. (Uit een interview met Willem Kardinaal Eijk).*

Slot

In bovenstaande tekst heb ik enkele gedachten geschreven, die mij bezighouden na het boek van Stefan Paas te hebben gelezen. Dit artikel is geen samenvatting, ook geen bespreking van het boek. Het zijn mijn gedachten bij het boek, gedachten die mij goed hebben gedaan, - die ook mijn volharding ondersteunen en mij de sporen geven.

In Eucharistisch gebed VI bidden we: 'Bevestig uw kerk, die in ballingschap is, en maak haar één in liefde en geloof...'. Dat bid ik nu anders, actueler zagezegd.

Getuigen op de grens

door: Wiel Hacking

De metafoer van het mosterdzaadje (Mt 17,14-20; Lc 17,1-6) gebruikt Jezus als aanduiding van het geloof c.q. het vertrouwen, dat nodig is om het onmogelijke mogelijk te maken: een berg van hier naar daar te verplaatsen (Mt) of een moerbeiboom naar zee te verplanten (Lc). Het onmogelijke mogelijk maken: dat ligt evident niet binnen het menselijke bereik. En toch houdt Jezus het schijnbaar onmogelijke als een optie open. Het onmogelijke als toch-mogelijk (zie ook: E. Borgman, *Metamorfosen*, Kampen 2010⁴, 114-120) verschijnt ons als een perspectief, omdat wijzelf dit onmogelijke – in zijn totaliteit – kunnen noch hoeven te realiseren.

De finale verwezenlijking van dit perspectief staat immers in het teken van de uiteindelijke voltooiing door God. Maar door dit perspectief wordt tegelijk op ons, mensen, een appel gedaan. Het is onze opdracht om dit vooruitzicht – van het schijnbaar onmogelijke als optie – mede hoog te houden en vorm te geven. Vanuit dit kader is het zoeken naar kansen voor geloof en kerk – gegeven het huidige krimpscenario – een opgave, die soms bijna onmogelijk lijkt, maar tegelijk een verplichtend karakter heeft vanuit het perspectief van de toekomstige voltooiing door God. Het opgave-karakter van dit appel vindt zijn keerzijde in het gave-karakter, dat spiritueel wordt gevoed door de metafoer van het mosterdzaadje als verbeelding van geloof.

Met het bovenstaande heb ik mijn weergave beëindigd van de zoektocht naar 'kansen in de krimp', die ik in 2013 deed in het kader van mijn sabbatverlof

(zie Periodiek januari 2014). De studiedag op 21 maart 2017, die door het bisdom Breda werd gehouden in het kader van de Voortgezette Pastorale Vorming, sloot goed aan op de zoektocht van destijds. Het boek van Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke tijd* (Zoetermeer 2016⁶), vormde de basis voor onderling beraad en discussie onder de – schat ik – zeventig deelnemers aan de studiedag. Omdat een aantal deelnemers aan de studiedag aangaf niet in de gelegenheid te zijn geweest om het boek te lezen, en ook omwille van de leesbaarheid van dit exposé, zal ik hieronder Paas' onderzoek globaal weergeven.

Stefan Paas

Daartoe wil ik (1) in grote lijnen de analyse van Paas weergeven met betrekking tot de christelijke missie is een postchristelijke tijd. Daarbij hanteert hij (2) de metafoer van de ballingschap en (3) de metafoer

van het algemeen priesterschap als instrumenten om de beoogde missie richting en structuur te geven. Verder wil ik aangeven, welk perspectief en welke conclusies Paas aan zijn onderzoek verbindt (4). Daarna zijn er nog enkele kanttekeningen (5) te plaatsen bij Paas' boek en bij de invulling van de studiedag. Tenslotte doe ik een poging om het perspectief en de conclusies van Paas te verbinden met (6) de visie van Erik Borgman in *Leven van wat komt* (Utrecht, 2017).

Eric Borgman

1. Analyse

Na een verkenning van het begrip 'missionair', waarbij Paas uiteindelijk de evangelisatie als hart van de christelijke zending definieert, geeft hij aan dat deze evangelisatie in Europa 'zich altijd gekenmerkt (heeft) door een verschil tussen een actief-christelijke minderheid en een passief-religieuze meerderheid.' (p. 59) Volgens de auteur 'betekent dit een serieuze crisis voor de christelijke zending, omdat christenen voor het eerst in heel lange tijd moeten leren wat het betekent om "zwak" en "dwaas" te zijn.' (p. 60) De analyse van deze situatie leidt in het derde hoofdstuk langs een zestal modellen waarmee de geschiedenis van de kerstening van Europa telkens als een onvoltooid (en dus mislukt) project wordt gekenmerkt. In plaats daarvan stelt Paas voor om te 'accepteren dat de grote meerderheid van de Europeanen nooit

christen is geweest en het nooit zal zijn. Zending is in deze opvatting een voortdurend getuigen op de grens.' (p. 123) Dit houdt in, dat er een zoektocht ondernomen moet worden naar een missionaire spiritualiteit en praktijk die tegelijk hoopvol is en wars van ieder veroveringsoptimisme.

2. De metafoor van de ballingschap

Het ontworteld zijn van het Joodse volk in de periode van de Babylonische ballingschap leidde tot reacties van woede, onmacht, frustratie, ernstige geloofstwijfel en tot gevoelens van achtergesteld worden. In die situatie, vergelijkbaar met die van het christendom in de huidige Europese cultuur, moet de vraag worden gesteld wat God te zeggen heeft in en met zo'n crisis. Misschien gaat het vooral hierom: 'In de ballingschap kunnen we leren dat God niet van ons is, maar dat wij van God zijn – waar we ook zijn.' (p. 140) Het is vooral de kerk zelf, die moet leren inzien, dat zij God niet in bezit heeft. Om desondanks te leven in een cultuur, die op zijn best onverschillig is tegenover religie en christendom, moet je veel creativiteit en ook een zekere 'eigenwijsheid' in huis hebben. Je moet er niet op gebrand zijn gerespecteerd te worden, maar tegelijkertijd je steentje willen bijdragen aan de samenleving – dit laatste vanuit je eigen spirituele bronnen: niet om daarmee een 'hoger doel' te dienen, maar omwille van je eigen overtuiging. Kortom: je doet er alles aan om de weg te gaan 'van een vredelievende, gelovige presentie te midden van de omringende cultuur.' (p. 151)

Op basis van talrijke bijbelpassages typeert Paas de Joodse diasporagemeenschap als 'een combinatie van een liturgische, toekomstgerichte en middelpuntzoekende visie.' (p. 157) Het zijn – vooral kleine – christelijke

gemeenschappen, die op grond van deze typering een missionaire identiteit kunnen ontwikkelen. Zo zou de verwarring van de huidige tijd kunnen uitnodigen tot het zoeken naar een alomvattend en exclusief 'verhaal', waarmee de chaos bestreden kan worden. Het kenmerkende van de balling, de 'vreemdeling', is daarentegen dat hij een afwijkende identiteit heeft van zijn omgeving, maar tegelijk niet over de macht beschikt om die omgeving zodanig aan te passen dat hij comfortabeler kan leven. Daarom is het van groot belang de eigen identiteit zo krachtig mogelijk te ontwikkelen; juist een getalsmatige minderheid kan dat alleen doen wanneer ze bereid is erin te investeren. Dat vraagt, aldus Paas, om een stevige discipline. En om een krachtige spiritualiteit, die gestoeld is op vier pijlers: de klacht, de belijdenis van schuld, het belang van sacramenten en symbolen en de taal van het getuigen (p. 165-171).

Samenvattend benadrukt de schrijver, dat de diasporagemeenschappen 'in deze kwetsbare omstandigheden (moeten) leren vertrouwen op de God van Israël die ook de God blijkt te zijn van Babel; zij leren te leven vanuit de toekomst die God in voorbereiding heeft. Voor de christelijke kerk in een seculiere cultuur hebben deze tradities veel te zeggen. Ze geven zicht op het belang van sacramenten en symbolen, de noodzaak om gedisciplineerd om te gaan met identiteit, het leven als een vriendelijke stam met een kwetsbaar getuigenis, en zij verrijken in allerlei opzichten de liturgie en de spiritualiteit van de christelijke gemeente.' (p. 172)

3. Het 'koninkrijk van priesters'

In een tegelijk nuchter en hoopvol betoog geeft Paas aan, dat de ervaring van ontworteld zijn leidt tot verdriet, zorg en schuldgevoel, maar onmiddellijk daarmee verbonden is de bijbelse hoop van een

verband tussen enerzijds verdreven worden en anderzijds het besef van een missionaire roeping. Daarom is het nodig een 'diasporische identiteit' (p. 178) te ontwikkelen op basis van het vreemdelingschap, waarvan gesproken wordt in 1 Petrus. Twee connotaties zijn daarbij van belang: niet alleen zijn vreemdelingen *anders*, zij zijn ook betrekkelijk *machteloos*. Dit anders-zijn is gebaseerd op het gegeven, dat de christelijke identiteit geen private zaak is; sociale consequenties zijn daarmee evident verbonden. En het machteloze van christenen bestaat hierin, dat zij 'hun identiteit praktisch moeten uitwerken in een omgeving die deze niet noodzakelijk ondersteunt en vaak zelfs tegenwerkt.' (p. 181) Ofwel: christenen 'zijn met huid en haar deel van de wereld en tegelijk zijn zij daarvan vervreemd geraakt door de ontmoeting met Christus.' (p. 182) Wanneer de schrijver van 1 Petrus de kerk nadrukkelijk schetst als een koninkrijk van priesters, dan ligt daar volgens Paas een belangrijke sleutel voor de christelijke spiritualiteit in de diaspora. Op deze wijze – en in nauwe persoonlijke verbondenheid met de gestorven en verrezen Christus – kan de kerk als koninkrijk van priesters God vertegenwoordigen bij de mensen en de mensen bij God.

4. Perspectief en conclusie

In het voorlaatste hoofdstuk van zijn boek gaat Paas in op de verhouding tussen individu en gemeenschap. De individuele roeping van de gelovige ziet hij als noodzakelijk voor het priesterschap van alle gelovigen: 'door de doop worden mensen verbonden met Christus, ingelijfd in de kerk, en zo ontvangen zij de priesterlijke waardigheid.' (p. 202) Daarbij is er ook sprake van een volwaardig priesterschap, wanneer de kerk 'slechts een kleine minderheid van de wereldbevolking als actieve leden telt.' (p.

203) Deze gedachte maakt ruimte om het kerk-zijn minder in termen van getallen dan vooral kwalitatief te begrijpen. En daarmee wordt meteen ook het gemeenschapskarakter van het geloof onderstreept. Het verlangen naar heil – wezenlijk voor wie wil geloven – is immers intrinsiek sociaal van aard. Want het gebod God lief te hebben en de naaste als onszelf behelst essentieel 'een relationele structuur, gericht op het stichten en versterken van de gemeenschap.' (p. 210) Van belang daarbij is echter een meer ontspannen benadering van de vraag, of mensen het heil alleen zouden kunnen ontvangen door actief betrokken te zijn bij de kerk. Juist doordat het heil geschiedt in en door de priesterlijke gemeenschap – die niet van zichzelf maar van God is! – , moeten wij ons ervoor behoeden het heilsgebeuren alleen te situeren in de actieve kerngemeente. 'De visie op kerk als voorafschaduwung en teken van het volle herstel van de schepping (in plaats van een project dat wij moeten afbouwen) brengt hoop met zich mee voor de toekomst van de wereld.' (p. 215)

Het afsluitende hoofdstuk concludeert, dat de minderheidspositie van de kerk haar 'natuurlijke stand' is. Daarbij zal de priesterkerk zich niet 'tegenover' de wereld opstellen, maar eerder zich toewijden aan de wereld van God. In de minderheidspositie mogen de kerkleden troost vinden in de gedachte 'dat het God is die zijn gemeente in ballingschap heeft gevoerd; het is geen noodlot dat ons overkomt. Daarom mogen wij erop vertrouwen dat God ook in deze situatie tot spreken zal komen, mits wij bereid zijn te wachten en te luisteren.' (p. 223) Anders geformuleerd: 'Christenen mogen geloven dat zij ertoe doen in Gods wereld, of hun omgeving dat nu erkent of niet.' (p. 227)

5. Kanttekeningen

Het is naar mijn mening een uitdagend perspectief, dat Paas in zijn onderzoek schetst, met name omdat het 'getuigenis op de grens' een spiritualiteit veronderstelt waarbij *input* en *output* een samenhangend geheel vormen. De *input* bestaat erin dat christenen leren vertrouwen op Gods spreken door en in de huidige crisis, mits zij het geduld kunnen opbrengen om te blijven luisteren. De *output* wordt gevormd door de opdracht van christenen om zich te realiseren, dat zij zowel vreemdelingen als relatief machteloos zijn in de seculiere wereld, maar dat zij *juist* in die situatie een priesterlijke taak hebben: God te vertegenwoordigen in de wereld en de wereld te representeren voor God.

Een lastige kwestie in het onderzoek van Paas vind ik zijn relatief sterke nadruk op het belang van discipline voor het ontwikkelen van een krachtige identiteit. Discipline veronderstelt – en beoogt – een sterke groepsbinding, die in de huidige seculiere samenleving veelal juist *niet* waarneembaar is. In mijn zoektocht naar 'kansen in de krimp' heb ik geconstateerd¹, dat de verbondenheid die mensen vandaag de dag zoeken veelal van fragmentarische aard is. 'Voor het kortstondige en zelfs vluchtige karakter van verbindingen en ontmoetingen is ook een nieuwe, positieve waardering ontstaan.' (H. de Roest, *Een huis voor de ziel*, Zoetermeer 2011², 154) Het nadrukkelijk naar voren schuiven van de groepsdiscipline voor het ontwikkelen van de missionaire identiteit moet eerder gezien worden als een *kans* dan als een *gegeven*. De onderlinge solidariteit als morele categorie en als verplichtende vorm van verbondenheid is immers geen op voorhand gegeven werkelijkheid.

1

<https://wielhacking.blogspot.com/2013/03/ordenen-verbondenheid-in-fragmenten.html>

'Partieel, gebroken, tekortschietend en steeds weer vragend om verdere voortgang en correctie *kan* [curs. WH] deze solidariteit geïnstitutionaliseerd en gecultiveerd worden.' (E. Borman, *Metamorfosen*, 126) Kortom, het disciplinaire elan dat Paas veronderstelt komt niet overeen met mijn waarnemingen; het is, vind ik, eerder *wishfull thinking* dan realiteit.

Een tweede kanttekening betreft niet zozeer het boeiende boek van Paas, maar een kwestie met betrekking tot de invulling van de studiedag. Hoewel *Vreemdelingen en priesters* vanuit protestantse hoek voldoende stof heeft geboden om de studiedag inhoud te geven, was het wat mij betreft goed mogelijk geweest om daarnaast een katholieke insteek te kiezen.

Met zijn apostolische exhortatie *Evangelii gaudium* (2013) heeft paus Franciscus immers een soortgelijke oproep gedaan: in de wereld van vandaag is onze concrete inzet voor een betere, meer leefbare wereld de beste en meest adequate manier van evangeliseren². De evangelische boodschap heeft in de wereld van vandaag, in de wereld waarin wij leven, betekenis in de mate waarin wij haar zichtbaar maken: door concrete inzet en woorden van barmhartigheid en kracht. Een boodschap die *gedaan* moet worden: door mee te leven en mee te lijden met wie wij op onze weg

2 Zie mijn blog op <https://onderstebovengaan.blogspot.com/2014/08/erop-uit.html>

tegenkomen. De sterke nadruk die paus Franciscus daarbij legt op inzet voor sociale gerechtigheid komt in het boek van Stefan Paas minder pregnant tot uitdrukking.

6. Leven van wat komt

De minderheidspositie waarin de kerk zich bevindt, beschouwt Paas niet als een 'noodlot dat ons overkomt. Daarom mogen wij erop vertrouwen dat God ook in deze situatie tot spreken zal komen, mits wij bereid zijn te wachten en te luisteren.' (p. 223) Daarmee opent zich een perspectief naar de toekomst, dat verrassend dicht aanschuurt tegen de visie die Erik Borgman ontwikkelt in zijn jongste boek. Niet het consistent doorontwikkelen van wat in onze samenleving op basis van prognoses en geverifieerd cijfermateriaal als toekomstperspectief wordt gethematiseerd, maar het contemplatieve zoeken naar wat zich aandient als de nabijheid van God precies in onze chaotische wereld, in het lijden van wie aan de kant staat en in het verlangen naar het goede leven – dat is de insteek die Borgman kiest om onze samenleving te beschouwen als de plaats waar het geloof van mensen gevonden en gevoed kan worden. Dit 'katholiek uitzicht op de samenleving is erop gericht zich te laten gezeggen door wat zich aan verbondenheid in goedheid en liefde aandient.' (p. 1

Hierin stemmen de zienswijzen van Paas en Borgman overeen: dat je je laat gezeggen door wat zich aandient, en dat je daarin Gods aanwezigheid in de samenleving probeert te onderscheiden. Dat vraagt derhalve om een contemplatieve wijze van waarnemen, aldus Borgman, een waarneming die tegelijk een 'welbewust tegendraadse keuze (is om) geloof te beschouwen als toegang tot de werkelijkheid, als een

sleutel om haar te openen.' (p. 28) Daarbij wordende werkelijkheid een fnuikende factor, die de wijze van betekenisgeving voor veel mensen meer en meer bemoeilijkt en een gevoel van leegte niet kan verhullen. Borgman: 'In confrontatie met de leegte gaat het er dus *niet* om het

is de verwarrende en steeds complexer leven betekenis te geven. Het gaat erom de betekenis ruimte te geven zich opnieuw aan te dienen door niet te proberen aan de ervaring van leegte te ontsnappen, maar deze in plaats daarvan uit te houden.' (p. 213)

Deze tegendraadse positie van de grensganger is – zo meen ik – een bewuste, zij het niet eenvoudige keuze om te getuigen van Gods aanwezigheid in onze werkelijkheid. Met name in die plekken van onze werkelijkheid waar uitzicht op het goede leven voor allen als verlangen het sterkste aanwezig is, dus daar waar mensen de hardste klappen te verduren krijgen, kan dit getuigenis het beste tot zijn recht komen. Wie kiest voor deze positie (doorgaans een positie in de marge van samenleving alsook in de marge van het veld van betekenisgeving) zal zich moeten realiseren, dat deze tegendraadse keuze spiritueel gevoed moet – en kan – worden door de overtuiging dat hij of zij leeft vanuit het perspectief van de toekomstige voltooiing door God.

Overweging

door: Frans Vermeulen

Je hebt boeken die je betitelt met 'taaie kost' en boeken die lezen als een trein. In de vakantie kies ik voor die laatste categorie. Het zijn er vijf, vijf die ik in één ruk uitlas. Alle vijf van recente datum:

Tomás Halík, *Geduld met God. Twijfel als brug tussen geloven en niet-geloven.*

Carel van Schaik en Kai Michel, *Het Oerboek van de Mens. De Evolutie en de Bijbel.*

Bastiaan Rijpkema, *Wat te doen met antidemocratische partijen?*

Stefan Paas, *Vreemdelingen en priesters. Christelijke missie in een postchristelijke omgeving.*

Erik Borgman, *Leven van wat komt.*

Toen ik ze alle vijf naast elkaar legde realiseerde ik me, dat ik mezelf in de keuze van lectuur aan het "ont-theologiseren" ben. Dat klinkt misschien raar uit de mond van iemand die juist vorig jaar zijn master haalde, maar ik voel het als een reinigend postacademisch vervolg. Ik heb een voorliefde voor boeken met een wijsgerig-antropologische inslag, die niettemin ook een link leggen naar de moderne theologie. Met een knipoog naar de huidige Amerikaanse president zeg ik: human first.

Frans Vermeulen

Dat vindt god niet erg, denk ik. Ik schrijf tegenwoordig 'god' met een kleine letter, om aan te geven dat dit woord geen inhoud heeft. Het zou er uit zien als dat wel zou zijn, want alles wat ik zelf zeg, kan niet over 'God' gaan. Het goddelijke is onbenoembaar.³

³ Ben Hemelsoet, in H. Van de Sandt en L. van Tongeren (red), *Naar mijn daden ben ik genoemd*, Boxtel 1989, p. 65:

Alle schrijvers doen hun best om abstracties zoveel mogelijk te vermijden en dat doen ze door concrete onderwerpen te beschrijven, waarin de mens de hoofdrol speelt. Bij Halík is dat 'Zacheus' en Theresia van Lisieux, maar dan als symbolen voor twijfelende al dan niet gelovige mensen. Bij Carel van Schaik, biologisch antropoloog en Kai Michel, historicus, zijn dat de deuteronomisten die tijdens de Babylonische ballingschap het

"Niet het ethos van de mens, zijn gedragscode, is datgene wat van den beginne al is, maar de Naam! Het woord 'Naam'

is als het ware de A van het bijbelse ABC,ook de Naam - evenmin als de geboden, - is niet van den beginne af aan

in de harten der mensen gegrift."

Antropologisch klopt dit: in Carel van Schaik en Kai Michel, *Het Oerboek van de Mens*, Steenwijk 2016, p. 24-31, wordt

omstandig uitgelegd hoezeer de mens zijn animale natuur nooit helemaal kan afleggen. Hij is en blijft ook een zoogdier.

De ontkenning daarvan, met name door menige monotheïst, levert een scheef mens- en maatschappijbeeld op, dat ook

doorwerkt in de manier waarop 'over' god gesproken wordt. *FmV*

fundament legden voor een oermenselijke humaniteit, dwars tegen alle geweld in. Bastiaan Rijkema heeft de inaugurele rede van de rechtsfilosoof George van den Bergh van stal gehaald (Universiteit van Amsterdam, 28 september 1936), waarin hij op grond van het oermenselijk recht op vrijheid bewijst dat je de democratie niet mag overlaten aan 'democraten' die van de democratie misbruik maken om de democratie af te schaffen. Stefan Paas laat een zestal soorten christenen de revue passeren die allen bezorgd zijn over het verdwijnen van god, niet alleen uit

Jorwerd, maar uit heel Nederland en verder. En Borgman tenslotte beveelt een vernieuwende vorm van contemplatie aan als medicijn tegen activisten. Het gaat over mensen en dat is goed, want dan kan ik me daar in verplaatsen. Boeken die lezen als een roman, bijna als een detective, want het gáát ergens over. Ik zit op het puntje van mijn stoel. En alle vijf schrijven ze in voortreffelijk Nederlands, een punt dat in een rommelige tijd van grote waarde is.

Wanneer ik nu verder ga iets te zeggen over dat boek van Stefan Paas - dat is nu eenmaal het thema van deze editie - , dan wordt dat gekleurd door die andere vier schrijvers en nog veel meer, waar onder artikelen in Trouw. Ik hecht eraan te verklaren dat ik het artikel in deze editie, dat van Wiel Hacking, geheel onderschrijf en dat ik dat niet ga herhalen. Ik pik er datgene uit dat me persoonlijk raakt en bezig houdt en het is dus geen aanvulling op wat Wiel Hacking schrijft noch een kritiek op wat Paas te berde brengt. Het zijn louter associaties naar aanleiding van. Daarom noem ik het: een overweging. Ik pik er twee krenten uit: a) de wereld is van god en b) de verhouding Joden-christenen.

'De wereld is van God', is een centrale geruststellende stelling in het boek van Stefan Paas. Wie op 13 december 1996 in De Doelen te Rotterdam het congres "De wereld is van God. So what?" bezocht zal niet zo vlot meer zeggen dat hij een vreemdeling is in deze wereld. Wát een keur aan mensen, wát een enthousiasme daar in die zaal! Nooit zal ik het gesprek vergeten met een paar mensen van de Baha'i. Wat een herkenning ook! Dat congres werd georganiseerd door de Nationale Commissie voor Duurzame Ontwikkeling NCDO, een seculiere instelling, door de overheid gesubsidieerd. Uitgeverij Kok, geen onbekende voor Paas neem ik aan, gaf het boek uit van Johan van Workum (red.), *Van wie is de wereld? Met een verslag van het congres 'De Wereld is van God. So what?'*, met bijdragen van o.m Paul Cliteur, Mient Jan Faber en Bert ter Schegget. In dat boek komt de moderne godsvraag aan de orde,

zonder dat we daarmee in zak en as zitten. Ik zou bijna zeggen: integendeel. Want als je stelt dat de wereld 'van god' is en ik beaam dat, dan zeg je - antropologisch gezien - niets meer of minder dan dat de wereld zowel *van niemand* is als *van iedereen*. Een hele geruststelling, met universeel ethische consequenties. Als Paas herhaaldelijk de formule 'de wereld die God niet kent' hanteert, dan zet ik daar een vraagteken achter. Zijn het misschien juist niet de atheïsten die de gelovigen zijn van het derde millennium? Als ik Hálík goed gelezen heb dan zou dat best kunnen. Het behoedt je voor dat 'wishful thinking' dat Wiel noemt en dat ook mij becroop toen ik het boek las. Kleine geloofsgemeenschappen, zeker, maar toch licht van gewicht, lichter dan Paas beschrijft. Zijn christenen 'kenners van god' en kunnen ze vanuit die positie oordelen dat 'de wereld' - wat je daar dan ook onder verstaat - god *niet* kent?

Mensen vragen wel degelijk naar god, vaak op non-verbale wijze, maar het kan ook anders: Anco Visser (6 jaar) "Professor, bestaat God?" (Trouw, 2014) Onze eeuwenoude godsbeelden zijn in korte tijd verkruimeld, zowel de mannelijke als de vrouwelijke, maar andere - meer diffuse - spreken veel mensen tot de verbeelding. De kerken kunnen daar op inspelen, te meer omdat steeds meer gelovigen gevoeligheid ontwikkelen voor het symbolisch karakter van de verschillende godsbeelden, die in de wereld van de religies de ronde doen. Die flexibiliteit voorkomt dat ze zich veroordelen tot een leven in een reservaat. En wij, als we voorgaan, in onze gebeden maar praten over 'god hier' en 'god daar'! In de Ekklesia te Breda, waar ik wel eens "kerk", merk ik dat het woord 'god' steeds minder wordt gebezigd. Ik hoor daar zeggen: 'Ik zal er zijn', de Naam, de Eeuwige. Met excuses voor het lidwoord "de". Maar niet: god. Hoezo 'god'? Wat voegt dat woord toe aan het mysterie dat bij ons binnenkomt? Het viel me op dat Bernard Huijbers in het laatste deel van zijn leven, toen hij naar Frankrijk was verhuisd, afstand deed van elk individueel godsbeeld. Ook dat gegeven deed me denken aan dat boek van Hálík. Al veel eerder schreef Roger Garaudy dat meesterlijke boek: *Hebben wij God nodig?*, 1993, ingeleid door Abbé Pierre. "Ja", zegt hij op het eind, maar hij heeft er wel 200 bladzijden voor nodig om zover te komen. Maar het zou me niets verbazen als het *woord* 'god' in de komende eeuwen steeds minder gebruikt gaat worden. Het voorkomt het maken van steeds weer slachtoffers in naam van 'god'. Niettemin moet op de een of andere manier het overstijgend karakter van het menselijk leven een duidelijke plaats behouden in onze rituelen, met welke woorden je dat verder ook invult.

De verhouding Joden – christenen: dit is een thema, dat altijd aandacht zal blijven vragen. Kees Bak, mijn docent kerkgeschiedenis zei in 1980: "Christenen kunnen niet zonder Joden, maar Joden wel zonder christenen." Hij was zijn tijd ver vooruit. In de meest geavanceerde Bijbelexegese wordt het hoe langer hoe meer duidelijk dat de Tora er het centrale onderwerp van is en dat alle geschriften, profeten, psalmen en evangelies actuele contextuele commentaren (haggada en halacha) van de Tora zijn, mits men beseft dat de Tora niet alleen de teksten betreffen die in de 'vijf boeken van Mozes' te vinden zijn, maar dat het veeleer gaat om alle Joodse commentaren daarna (Mishna, Tosefta, Talmoed), de *gesproken* Tora dus en alle menselijke situaties en verhoudingen, plus en min, die de revue zijn gepasseerd en die te verwachten zijn. Ik denk zelfs dat de 'Tora' als equivalent van god al bestond vóór er ooit een letter op papier was gezet, ja zelfs vóór de evolutie de mens had 'gebaard'. Of: misschien kun je zeggen, dat god 'God' wordt, samen met de wording van de mens vanuit het duistere Niets. De evolutie is het consistente gegeven dat dynamiek genereert in de ontluiking van een universele ethiek, waarvoor we 'god' inderdaad 'niet nodig' hebben omdat we "zijn/haar" Tora 'hebben'. Het betekent ook dat er altijd al, zo oud als de mensheid is, 'zonen en dochters van god' hebben bestaan en zullen bestaan: mensen die zich totaal geven aan misdeelde medemensen en zo hun eigen identiteit ontvangen en bereiken. Als zodanig zijn ze een geschenk 'uit de hemel'. Ook Jezus

was zo'n geschenk van god, inclusief verstaan, en we mogen god prijzen en dankbaarheid betuigen vanwege deze 'lamp voor onze voeten'. Maar dat neemt niet weg dat ook Jezus 'onder de Tora' stond, niet erboven of ernaast. Als Paas de term 'Israel' bezigt om aan te geven dat 'Israel' exclusief het priesterschap namens de mensheid vervult, dan rijst bij mij toch de vraag: welk 'Israel'? Deze term kan de verloren verhouding van christenen en Joden, inclusief onze verhouding met de Jood Jesjoe, niet saneren, denk ik. Christenen kunnen Jezus niet annexeren, kunnen Israel niet inpalmen, vindt ook Paas. Jezus is niet aanroepbaar buiten de Joodse tradities om. Daarom denk ik dat in de toekomst een kruisbestuiving tussen deuteronomistische en diasporische tradities vruchtbaar zal gaan werken in onze zendingsopdracht en dat 'het evangelie' niet de Tora vervangt, maar vernieuwt.

En dan dat lidwoord: *het*, 'het' evangelie. Bestaat dat? Evangelies geven te denken en sporen aan 'god lief te hebben en tegelijkertijd de ander, als jezelf', maar daarmee is zending nog niet identiek met evangelisering. Zending is breder, concreter, met aandacht voor wat mensen ten diepste aan zin zoeken. "God is een mysterie" hoor ik wel eens zeggen, maar

wat was er eerder, het mysterie of god? De moderne godsvraag is geen probleem, maar een kans om samen de diepte te verkennen. Zoals Tomás Halík, *Geduld met God. Twijfel als brug tussen geloven en niet geloven*. Stefan Paas citeert hem enkele keren. Van Halík leer ik mezelf niet te positioneren als 'gelovige', niet als 'christen', maar als zoeker en op die manier contact te maken met gelovigen, zoekers, twijfelaars, sceptici en ongelovigen, waarbij ik elk etiket bij voorbaat bij het oud-papier deponeer. Mogelijk wordt het pad 'retour-naar-de-Tora' daarmee geëffend. Dat hoop ik althans, want in die richting ligt de uitweg uit het christelijke reservaat. Bijbelverhalen sterken me daar in, evenals het contact met moslims die het signaal afgeven een dialoog te willen aangaan met niet-moslims, zoals bijvoorbeeld Enis Odaci dat doet (www.humanislam.com) en plaatselijk - in Roosendaal – in de vorm van samenwerking tussen de kerken en de Marokkaanse en Turkse moskeeën.

Het boek van Paas heeft een diepe indruk op me gemaakt en ik zal er nog vaak naar teruggrijpen. De auteur heeft een verbluffend analytisch vermogen en kan dingen perfect op een rij krijgen. Lezen dus, dat boek!

In Memoriam Willem van der Riet

uitgesproken door Jan Huijsmans tijdens de uitvaart op 21 juli 2017
in de kerk van de H. Gertrudis te Bergen op Zoom

Willem was al 6 jaar priester(sinds 1941), toen ik nog naar het klein seminarie ging in het bisdom Den Bosch. Hij studeerde Bijbelwetenschappen bij Alfrink in Nijmegen. Hij, een van mijn oudste neven, priesterneef, heerneef nog wel (en dat bleef hij!). Ik was heel ver weg van hem.

Dat is veranderd, toen we elkaar beter leerden kennen op familiebijeenkomsten, waar de priesterneven en heerooms altijd waren en sinds het Vaticaans concilie werd het contact en de gesprekken veel frequenter (ik was intussen studentenpastor in Nijmegen en ook dat gaf een band met zijn wetenschappelijk verleden).

Dat ging altijd zo: "Ja Jan, hoe maak je het en hoe maakt het Breg en de kinderen en de familie in Overloon?" Altijd eerst de sociale omgeving en het welbevinden; wie van jullie heeft dat niet ervaren!), belangstellend en geïnteresseerd in wel en wee - de pastor, die hij geworden was sinds Vlissingen en de boeken van Hoeven opgeborgen had. Alhoewel: de wetenschap heeft hem altijd blijven boeien en inspireren.

Maar heel dichtbij kwam je niet gauw, wel nabij en zeker als het gesprek verder ging, meestal over pastoraat, kerk, paus en bisschoppen (hij kon zo lekker foeteren!). "Ja, jullie in Den Bosch met Bluysen en hier met Ernst, zijn grote vriend." Dat waren de hoopvolle tijden!

In september 2013 was ik bij hem op bezoek in het 'Ketrientje'⁴, waar hij zijn laatste reis dacht te beginnen en te beëindigen in een welverdiend emeritaat (u krijgt de feiten straks op

⁴ Zorgcentrum Catharina te Bergen op Zoom.

Curriculum Vitae

*Willem van der Riet, *Dinteloord, 19 oktober 1916, + Bergen op Zoom, 13 juli 2017, was lange tijd (1944-1967) professor in de bijbelexegese aan het grootseminarie te Hoeven Bovendonk. Hij had daar zelf zijn opleiding gekregen, samen met zijn klasgenoten Benno Vroklage en Huub Ernst, die later bisschop zou worden. Ze werden op 7 juni 1941 tot priester gewijd. Van dit trio was Willem de oudste en Huub de 'jongste'. Beiden bereikten de leeftijd van 100 jaar.*

Willem van der Riet kreeg na zijn wijding van de Bredase bisschop Petrus Hopmans de opdracht om te gaan studeren aan de katholieke universiteit te Nijmegen. Liever was hij het pastoraat in gegaan, maar toen hij eenmaal merkte dat de studie zijn wereldbeeld verruimde had hij er vrede mee en ontdekte hij "een wereld die veel aantrekkelijker is". Hij leerde de waarheid van de bijbel verstaan op een kritische wijze: "Wat in de bijbel staat is waar, maar niet historisch. Het gaat om de boodschap." Toen seminarie Bovendonk werd gesloten werd Willem benoemd tot pastoor in Vlissingen. In 1991 ging hij op 75-jarige leeftijd met emeritaat.

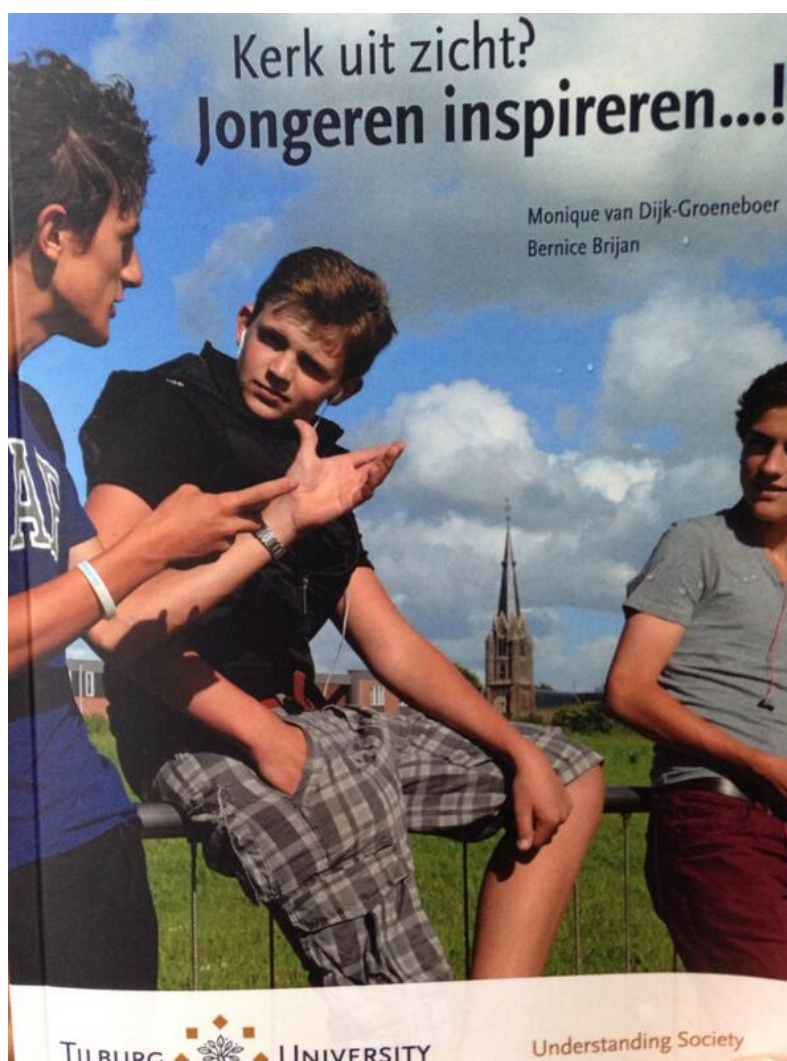
Toen de Vereniging van Pastoraal Werkenden in het bisdom Breda werd opgericht (1981) meldde Willem zich aan als lid en bleef dat trouw tot aan zijn dood. Hij was een voorstander van de aanstelling van pastorale werkers en werksters en steunde het beleid van bisschop Ernst. Samen met andere emeriti bleef hij zich interesseren voor de nieuwste uitgaven op het gebied van theologie en bijbelwetenschap.

Zijn geest bleef helder en kritisch tot de laatste dag in zijn leven, donderdag 13 juli jl., in het Nieuwe ABG in Bergen op Zoom, het woonzorgcentrum waar hij de laatste twee jaar van zijn leven verbleef en overleed. Zijn laatste rustplaats werd begraafplaats Zoomstede in Bergen op Zoom.

Thema Periodiek januari 2018:

Werken met jong-volwassenen

Wie op de websites van de bisdommen zoekt naar initiatieven met jong-volwassenen zal een keur aan activiteiten vinden. Nog niet zo lang geleden was dat veel minder het geval. De bisschoppen hebben het werken met jong-volwassenen volop op de agenda staan.

Vooraf de deelname aan de wereldjongerendagen bleek een gouden greep. Veel jongeren zien nu al uit naar Panama 2019. Maar er zijn ook tal van andere activiteiten, die plaatselijk worden geactiveerd: een eetgroep, Lopend Vuurtje, een muziekproject, bibliodrama, pelgrimages. In deze activiteiten resoneren vaak de sfeer, de spirit en de gezellige omgang die jongeren al eerder tijdens hun vormselvoorbereiding hebben geproefd.

Is het moeilijk werken met jongeren? Inspireert het je? Wat maak je mee, wat lukt er en wat lukt er niet? Wat dóet dat werk met jou? In hoeverre is het pastoraat, vind je zelf? Hoe reageren jongeren op jouw rol, jouw inbreng? Wat gebeurt er in de groep?

Dat zijn zomaar wat vragen die bij me opkomen. Er zijn er legio, denk ik.

Het leek de redactie een goed idee om eens wat collega's en vrijwilligers aan het woord te laten die met dit pastorale werk bezig zijn, vaak proberenderwijs. Want het is minder voor

jongeren, wat hier speelt, dan *mét* jongeren. Zij willen namelijk het gevoel hebben dat ze zelf de regie mogen voeren. Op deze manier werken ze ongemerkt mee aan een vernieuwing van de beeldvorming rond kerk en samenleving.

Streefdatum inleveren kopij: 15 december.

(Met een uitloop naar 1 januari, als het wat tegenzit.)

Frans M. Vermeulen

fdvermeulen@home.nl